

Тема 8. Організація контролю операцій з цінними паперами

Цінні папери – документи встановленої форми з відповідними реквізитами, що посвідчують грошові або інші майнові права, визначають взаємовідносини особи, яка їх розмістила (видала), і власника, та передбачають виконання зобов'язань згідно з умовами їх розміщення, а також можливість передачі прав, що випливають із цих документів, іншим особам [].

Цінні папери поділяються:

- за порядком їх розміщення (видачі) - на емісійні та неемісійні;
- за формою існування - на документарні та бездокументарні;
- за формою випуску - на пред'явника, іменні або ордерні;
- у цивільному обороті за групами:
 - 1) пайові цінні папери: а) акції; б) інвестиційні сертифікати;
 - 2) боргові цінні папери: а) облігації підприємств; б) державні облігації України; в) облігації місцевих позик; г) казначейські зобов'язання України; г) ощадні (депозитні) сертифікати; д) векселі;
 - 3) іпотечні цінні папери: а) іпотечні облігації; б) іпотечні сертифікати; в) заставні; г) сертифікати ФОН;
 - 4) приватизаційні цінні папери;
 - 5) похідні цінні папери;
 - б) товаророзпорядчі цінні папери.

Види професійної діяльності на фондовому ринку:

- **Діяльність з торгівлі цінними паперами**, що включає:

- дилерську діяльність;
- брокерську діяльність;
- діяльність з управління цінними паперами;
- андеррайтинг.

Депозитарну діяльність, що включає такі види діяльності:

- депозитарну діяльність зберігача цінних паперів;
- депозитарну діяльність депозитарію цінних паперів;
- розрахунково-клірингову діяльність;
- діяльність з ведення реєстру власників іменних цінних паперів.

Діяльність з організації торгівлі на фондовому ринку.

Основними завданнями контролю операцій з цінними паперами невідомої емісії є такі:

- дотримання вимог законодавства та внутрішніх нормативних документів банку щодо операцій з цінними паперами;
- дотримання економічних нормативів щодо операцій з цінними паперами;

- забезпечення правильності обліку та звітності щодо операцій банку з цінними паперами;
- забезпечення достовірності та повноти інформації, яка передається керівництву банку;
- управління ризиками;
-

Основні напрямки внутрішнього аудиту операцій з цінними паперами невлавної емісії:

- перевірка наявності та стану внутрішньої нормативної бази банку з питань проведення операцій з цінними паперами невлавної емісії;
- перевірка дотримання вимог щодо організації роботи відділу цінних паперів;
- перевірка якості портфеля цінних паперів;
- перевірка повноти формування резервів під знецінення цінних паперів;
- перевірка порядку купівлі, продажу зберігання документів щодо цінних паперів;
- визначення повноти, достовірності та своєчасності обліку та звітності операцій банку з цінними паперами;
- оцінка доцільності та ефективності операцій з цінними паперами;
- оцінка системи внутрішнього контролю операцій з цінними паперами;
- надання рекомендацій зі зменшення ризиків операцій з цінними паперами.

Питання програми аудиту операцій з цінними паперами невласної емісії

Питання перевірки	Що перевіряється (на який предмет)
Внутрішня нормативна база банку	Положення про відділи по роботі з цінними паперами (або окремо: депозитарний відділ, відділ цінних паперів), посадові інструкції працівників відділів Інвестиційна політика Положення про КУАП Положення про проведення операцій з цінними паперами (або окремі положення для комерційних, комісійних та інвестиційних операцій) Положення про визначення фінансового стану емітента цінних паперів Ліцензія банку та відповідні дозволи НБУ на проведення операцій з цінними паперами Технологічні картки операційних процедур
Рахунки для перевірки	Див. табл.
Визначення та обґрунтування у звіті обсягів репрезентативної вибірки за операціями з цінними паперами.	
Формування інформаційних джерел згідно завдань аудиту та визначеним обсягам вибірки	Справи про характеристику ринку за окремим цінним папером Форми статистичної (№363 «Звіт про цінні папери, емітовані банком, іншу заборгованість, доходи та витрати» (місячна), №391 «Звіт про стан портфеля цінних паперів (за класифікаціями контрагентів і рахунків) – місячна, № 605 «Звіт про формування резерву на відшкодування можливих втрат від дебіторської заборгованості» (місячна), №606 «Звіт про формування банками резерву за простроченими та сумнівними до отримання нарахованими доходами» (місячна), №611 «Звіт про дотримання економічних нормативів» (місячна), №691 «Звіт про операції банків з цінними паперами та сформовані під них резерви» (місячна)) Форми фінансової звітності (Баланс, Примітка 1 «Облікова політика», 11 «казначейські та інші цінні папери, що рефінансуються НБУ», , 13 «Інвестиційні цінні папери»13 «Цінні папери на продаж», 15 «Інвестиційні цінні папери», 16 «Довгострокові вкладення до асоційованих», , «Довгострокові вкладення до асоційованих компаній і дочірніх установ». 22 «Боргові цінні папери, емітовані банком»)
	спрямованість інвестиційної та торгово - посередницької політики банку (пасивна або агресивна)
Справа про характеристику ринку за окремим цінним папером	Внутрішній облік договорів, операцій з цінними паперами та грошовими коштами - впорядкована система збору, узагальнення та відображення шляхом суцільного, безперервного і документального обліку договорів та операцій, в тому числі прав та зобов'язань, за цими договорами, яка забезпечується веденням журналу обліку договорів (разових замовлень) та реєстром обліку операцій за цими договорами (разовими замовленнями);

	Наявність необхідних складових (сума та обсяг емісії за номінальною та ринковою вартістю; наявність та кількість банків, брокерів, що забезпечують постійне котирування; оцінка фінансового стану емітента; рішення керівництва банку щодо портфеля цінного паперу, де він обліковується)
	Перевірка виконання працівниками банку контрольної - реєстраційних процедур Суцільна перевірка наявних цінних паперів (придбаних банком поза організованим ринком) на предмет реєстрації емісії в територіальних відділеннях ДКЦПФР Перевірка якості зберігання цінних паперів у банку з обов'язковим дослідженням схеми їх внутрішньобанківського переміщення.
Перевірка повноти комплектування справ на пакети цінних паперів та процедури зарахування на баланс банку	<p>1. Перевірка повноти комплектування справ на окремі пакети цінних паперів з урахуванням того, що справа складається з трьох блоків документів:</p> <p>А) документи про основні параметри емісії і стан цінних паперів на фондовому ринку;</p> <p>б) документи про емітента цінних паперів;</p> <p>в) документи про виконання намірів банку (щодо цінних паперів у власному портфелі) або про виконання комісійних угод (щодо цінних паперів клієнтів банку).</p> <p>2. Перевірка правильності віднесення цінних паперів у відповідний портфель (інвестиційний, до погашення, на продаж, торговий), звернувши увагу:</p> <p>А) на випадки переводу паперів з одного портфелю в інший;</p> <p>б) на опосередкований вплив на емітента при визначенні вкладень в асоційовані компанії,</p> <p>3. Перевірка правильності визначення вартості придбання цінних паперів окремо по строкових боргових зобов'язаннях і по акціях:</p> <p>А) комісії, біржовий збір, державне мито збільшують вартість придбання безстрокових цінних паперів (акцій);</p> <p>б) комісії, біржовий збір, державне мито сплачені за строковими борговими зобов'язаннями (облігації, ощадні (депозитні) сертифікати, векселі) відносять на збільшення суми премії або на зменшення дисконту на дату їх придбання.</p>
Перевірка бухгалтерського обліку операцій з безстроковими цінними паперами	<p>Перевірка правильності застосування рахунків дебіторської/кредиторської заборгованості при придбанні/ реалізації цінних паперів для себе та для клієнтів банку.</p> <p>Перевірка правильності обліку отриманих дивідендів окремо за акціями:</p> <p>А) в-торговому портфелі та в портфелі на продаж;</p> <p>б) що визначені інвестиції.</p> <p>Перевірка обґрунтованості та документального оформлення переведення акцій з одного портфелю в інший</p> <p>Перевірка правильності застосування рахунків доходів і витрат або фінансового результату при реалізації безстрокових цінних паперів</p>
Перевірка бухгалтерського обліку	Перевірка правильності застосування рахунків дебіторської/ кредиторської

<p>операцій зі строковими борговими цінними паперами</p>	<p>заборгованості при придбанні/ реалізації цінних паперів для себе та для клієнтів банку. Перевірка правильності обліку цінних паперів, придбаних між датами виплати процентних доходів Перевірка відповідності обліковій політиці методу амортизації премії/дисконту (рівномірний метод або метод ефективної ставки процентів), а також правильності розрахунків щомісячної амортизації Вибіркова перевірка обліку, нарахування та сплати процентів за строковими борговими зобов'язаннями Перевірка обґрунтованості та документального оформлення переведення строкових боргових цінних паперів з одного портфелю в інший</p>
<p>Перевірка правильності застосування рахунків доходів і витрат або фінансового результату при реалізації строкових боргових цінних паперів до дати їх погашення</p>	
<p>Перевірка правильності обліку доходів від продажу участі у дочірніх (асоційованих) компаніях</p>	<p>Згідно Господарського кодексу та ст..54 ЗУ «Про господарські товариства» - учаснику, що вибуває, виплачується його частка прибутку, що отримання у даному році до його виходу, а нерозподілений прибуток та пропорційна частка у майні товариства – отримується після затвердження балансу та звітності на протязі 12 місяців з дня виходу з товариства</p>
<p>Аудит виконання рекомендацій (виправлення недоліків) наданих (виявлених) інспекторами НБУ, аудиторами</p>	
<p>Оцінка адекватності внутрішнього контролю, недоліки</p>	
<p>Формування звіту та надання рекомендацій</p>	

Показники для проведення аналітичної частини перевірки операцій з цінними паперами

Показники	Перелік показників, послідовність дій. Примітки
Загальний аналіз	
Структура та динаміка портфелю цінних паперів	Емісія, купівля, продаж, зберігання, управління за дорученням, консалтингові послуги, розрахунки за дорученням Структура портфелю цінних паперів: за напрямками вкладень : по галузях, по регіонах, по емітентах
Питома вага цінних паперів в загальних активах {або активах, що дають дохід) банку	
Сформовані резерви по цінних паперах та їх відсоток по відношенню до обсягів операцій	
Доходність активних операцій з цінними паперами	$\frac{\text{Дохід по операціях з цінними паперами}}{\text{Балансова вартість портфеля ЦП невлавної емісії}}$ або варіанти показника в знаменнику: загальні доходи, процентні та комісійні доходи
Прибутковість операцій з цінними паперами	$\frac{\text{Прибуток по операціях з цінними паперами}}{\text{Балансова вартість портфеля ЦП невлавної емісії}}$
Характеристика інвестиційної діяльності банку	
Коефіцієнт рентабельності інвестицій	$\frac{\text{Чистий прибуток від інвестицій}}{\text{Сума інвестицій}}$
Коефіцієнт самофінансування інвестицій	$\frac{\text{Власні інвестиційні ресурси}}{\text{Сума інвестицій}}$
	$\frac{\text{Чистий прибуток спрямований на інвестиції}}{\text{Сума чистого прибутку}}$
Норматив Н11	
Норматив Н12	
Оцінка якості цінних паперів	
Коефіцієнт співвідношення ціни акції та доходу від неї	$\frac{\text{Ринкова ціна акції}}{\text{Чистий прибуток на 1 акцію}}$
Коефіцієнт співвідношення ціни та активів за акцією	$\frac{\text{Ринкова ціна акції}}{\text{Балансова сума активів на 1 акцію}}$
Коефіцієнт співвідношення ціни пропозиції та попиту за котировкою по	$\frac{\text{Середня ціна пропозиції за 1 акцію}}{\text{Середня ціна попиту на 1 акцію}}$

акції	
Коефіцієнт ліквідності акцій	$\frac{\text{Обсяг продажу акцій на торгах}}{\text{Обсяг купівлі акцій на торгах}}$
Дохідність інвестування	
Доходи від росту курсової вартості	
Проценти та дивіденди	
Комісійні винагороди від управління портфелями цінних паперів клієнтів	
Доходи від продажу	
Оцінка інвестиційної привабливості фондового ринку	
Фондові індекси	
Котирування	Для акцій: Курс попиту чи пропонований курс (bid-найвищий, який пропонує покупець) і курс пропозиції, тобто запиту (ask – мінімальний прийнятний для продавця). Котирування у ПФТС, УФБ, УМВБ, УМФБ, КМФБ, ІННЕКС, ПФБ, КФБ, ПТІС, ТІС Перспектива
Коефіцієнт ліквідності	$\frac{\text{Обсяг пропозиції на торгах}}{\text{Реальний обсяг продажу}}$
Коефіцієнт обігу акцій	$\frac{\text{Реальний обсяг продажу акцій емітента}}{\text{Капіталізована вартість акцій емітента}}$
Коефіцієнт співвідношення між ціною пропозиції та попитом на акцію	

Таблиця 3

Рахунки для обліку операцій з цінними паперами та формування і використання резервів

Рахунки для обліку операцій з цінними паперами (номинал, переоцінка, неамортизований дисконт (премія), нараховані доходи, прострочені нараховані доходи)	Боргові цінні папери, що рефінансуються та емітовані НБУ: в торговому портфелі (група 140), в портфелі на продаж (групи 141 та 143), в портфелі до погашення (групи 142 та 144) Цінні папери, емітовані суб'єктами господарювання: в торговому портфелі (групи 300, 301), в портфелі на продаж (групи 310, 311, 312, 313), в портфелі до погашення (група 321), інвестиції в асоційовані та дочірні компанії (групи 410, 420) Цінні папери власного боргу емітовані банком: коротко-, довгострокові (групи 330, 331), коротко-, довгострокові та на вимогу ощадні (депозитні) сертифікати (групи 332, 333, 334)
Дебіторська та кредиторська заборгованість за розрахунками за цінними паперами	для банку (3541 та 3641) для клієнтів (2801 та 2901)
Рахунки для обліку резервів під знецінення цінних паперів	що рефінансуються НБУ (група 149) у портфелі на продаж (група 319), у портфелі до погашення (група 329)

Результат переоцінки	цінних паперів в торговому портфелі (6203) цінних паперів у портфелі на продаж (5102) інвестицій в асоційовані компанії (5103)
Рахунки для обліку доходів від операцій з цінними паперами	процентні доходи (група 605), комісійні доходи за операціями для банків та клієнтів (6103, 6113) комісійні доходи від довірчого обслуговування банків та клієнтів (6106, 6116) результат від торгових операцій з цінними паперами в торговому портфелі (6203) дохід у вигляді дивідендів (6300) дохід від інвестицій в асоційовані та дочірні компанії (6310, 6311) результат від продажу цінних паперів з портфеля банку на продаж (6393) повернення раніше списаної безнадійної заборгованості від знецінення цінних паперів у портфелі на продаж та до погашення (6713 та 6714) повернення раніше списаних безнадійних доходів минулих років (6717)
Рахунки для обліку витрат	Процентні витрати за цінними паперами власного боргу (група 705) Комісійні витрати (7103) Втрати від інвестицій в асоційовані та дочірні компанії (7310, 7311) Відрахування в резерви під знецінення цінних паперів у портфелі: на продаж (7703), до погашення (7704) Відрахування в резерви під заборгованість за нарахованими доходами (7720)
Позабалансові рахунки для обліку операцій з цінними паперами	Вимоги та зобов'язання за андеррайтингом цінних паперів (9300 та 9310) Активи до отримання та відправлення (9350 та 9360) Списана за рахунок спеціальних резерві заборгованість за нарахованими доходами за операціями з банками та з клієнтами (9600 та 9601) Цінні папери на зберіганні (9702) Цінні папери клієнтів згідно з договором доручення (комісії) (9704) Отримані дозволи на випуск цінних паперів (9811) Бланки цінних паперів (9820) Бланки цінних паперів в підзвіті та в дорозі (9890, 9891)

Недоліки внутрішнього контролю та ризику, що можуть бути притаманні операціям з цінними паперами та їх організації:

- 1) ведення операцій, що відносяться як до «банківського», так і до «дилерського» портфелю;
- 2) неформальне надання інформації клієнтам про їх позиції в ході проведення для них маркетингу;
- 3) перевищення лімітів ризику,
- 4) не ведуться всі журнали, що входять до системи реєстру, форми журналів не відповідають установленим вимогам; картки обліку операцій щодо виконання договорів ведуться та роздруковуються з порушеннями; журнали реєстрації договорів також ведуться з порушеннями;

5) приміщення, в яких зберігаються документи системи реєстрів, не відповідають установленим вимогам;

6) несвоєчасно відкриваються особові рахунки власників іменних цінних паперів;

7) не видаються власникам іменних цінних паперів тимчасові свідоцтва про право власності на іменні цінні папери.